

pas vanaf midden jaren zestig echt werd gewekt. De positie van Nederland bleek voor Japan wel van groot belang bij de toelating van dit land tot de grotere internationale verbanden van GATT en OESO. Verder moet gezegd worden dat Nederland, in Beneluxverband weliswaar, één van de eerste landen was die tot een handelsovereenkomst met Japan kwamen, een overeenkomst die vervolgens een basis vormde voor onderhandelingen van Japan met andere landen.

Als derde en laatste factor wijst Van Poelgeest de Nederlandse desinteresse voor de culturele component in de relatie met Japan aan. Alle initiatieven in dit opzicht moesten hetzij van Japanse zijde, hetzij van de zijde van de Nederlandse ambassade in Tokyo komen. Een argument voor de keuze van het jaar 1975 als eindpunt van de studie, is de opening dat jaar van het Nederland-Japan instituut in Tokyo, 'de eerste formele, zij het uiterst bescheiden erkenning van het belang van de culturele relaties'. Enigszins cru is dat de Nederlandse overheid geen enkele bijdrage aan de totstandkoming van dit instituut leverde, met uitzondering van het feit dat minister Van der Stoep van buitenlandse zaken de opening ervan verrichtte.

Hoewel uiteraard verweven met alle drie de bovenvermelde factoren, verdient de koloniale dimensie van het Nederlands buitenlands beleid mijns inziens toch een aparte vermelding. Tot eind 1949 was het Batavia dat Den Haag bleef aansporen een zo hoog mogelijke schadevergoeding van Japan te verkrijgen. Na 1949 koos Den Haag in principe voor het Amerikaanse standpunt van een milde vrede voor Japan, tot de Nederlandse publieke opinie van zich liet horen. Ook in het economisch beleid van Nederland was de koloniale dimensie tot 1962 duidelijk aanwezig: tot middenjaren vijftig de angst voor Japanse economische penetratie in Nederlands-Indië/Indonesië en Nieuw-Guinea, hierna een toenadering tot Japan met als doel de ontwikkeling van de Papoeabevolking. In het conflict tussen Nederland en Indonesië rond Nieuw-Guinea probeerde Japan strikte neutraliteit te betrachten.

Voor wie alle aspecten van de Nederlandse verhouding tot Japan en de betekenis van Japan voor Nederland in de periode 1945-1975 wil leren kennen, biedt het boek van Van Poelgeest een uitstekend en zeer duidelijk en helder geschreven overzicht. Wat het daarnaast biedt, is een beeld van het proces van besluitvorming binnen de Nederlandse overheid in deze periode, een schommelend en daardoor vaak langdurig proces.

Mariska Heijmans

B. de Graaff, C. Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de inlichtingendienst buitenland* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 1998, 535 blz., f69,50, ISBN 90 12 08219 6).

Een kleine halve eeuw, van vlak na de Tweede Wereldoorlog tot 1 januari 1994, beschikte de Nederlandse overheid over een buitenlandse inlichtingendienst, achtereenvolgens buitenlandse inlichtingendienst (BID) en inlichtingendienst buitenland (IDB) geheten. Vele jaren lang was het bestaan van deze dienst bij het grote publiek niet of nauwelijks bekend; slechts in beperkte Haagse kring was men op de hoogte. Pas vanaf het begin van de jaren tachtig kwam de onder de minister van algemene zaken ressorterende overheidsdienst in de publieke belangstelling doordat interne problemen via de media in de openbaarheid kwamen. Een laatste publiciteitsgolf met betrekking tot de IDB, begin 1992, was voor minister-president R. Lubbers aanleiding de dienst op te heffen.

De auteurs beschrijven in *Villa Maarheeze* in ruim vierhonderd bladzijden — notenapparaat, literatuuroverzicht en index niet meegerekend — de oprichting, ontwikkeling en uiteindelijke teloorgang van deze kleine overheidsdienst die ten tijde van zijn maximale omvang ongeveer

zeventig personeelsleden telde. Ter vergelijking: de binnenlandse veiligheidsdienst bereikte in dezelfde jaren zeventig een maximale grootte van ruim zevenhonderd personeelsleden.

De geschiedenis van de Nederlandse spionagedienst, zo maakt *Villa Maarheeze* genoegzaam duidelijk, kan moeilijk een succesverhaal genoemd worden. Vanaf zijn oprichting heeft de dienst te kampen gehad met gebrek aan middelen en mensen. Terwijl de ontwikkeling van de Koude Oorlog, vooral na de communistische machtsovername in Tsjecho-Slowakije in 1948, voor de centrale, later binnenlandse veiligheidsdienst een forse groei-impuls betekende, bleef de buitenlandse inlichtingendienst op zijn geortegewicht of leverde daarop zelfs in. Dat had waarschijnlijk veel te maken — de auteurs wijzen erop — met het feit dat de BID, anders dan de BVD, jarenlang ressorteerde onder de zuinige minister-president Drees die kennelijk ook op dit gebied het goede voorbeeld wilde geven. Na het tijdperk-Drees bleken de kansen op uitgroei tot een levensvatbare omvang verkeken en bleef de inlichtingendienst veroordeeld tot de rol van *very junior partner* van de militaire diensten en van de BVD. Dit laatste valt temeer op wanneer men bedenkt dat in ons omringende landen als Frankrijk, Duitsland en Engeland de inlichtingen- en veiligheidsdiensten qua omvang en ambtelijk soortelijk gewicht niet of nauwelijks voor elkaar onderdeden.

De auteurs noemen ook andere oorzaken van het gebrek aan succes van de inlichtingendienst, zoals gebrek aan operationeel vakmanschap. Daarvan geven zij, tot in de kleinste details, enkele aansprekende voorbeelden. Als tegenwicht presenteren zij echter ook een geslaagde operatie, de operatie Virgil, waaraan een geheel hoofdstuk, en niet het minst omvangrijke, is gewijd. Deze operatie stelde de BID en daarmee de Nederlandse regering in staat, tijdig op de hoogte te zijn van de Indonesische strategie ten aanzien van (toen nog) Nederlands Nieuw-Guinea. Een en ander heeft de uiteindelijke overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië niet kunnen voorkomen, maar het heeft met name minister van buitenlandse zaken Luns enige tijd het gevoel gegeven dat hij in de Indonesische kaarten kon kijken.

Met genoemd hoofdstuk over de operatie Virgil begint *Villa Maarheeze* een hybride karakter te krijgen. Begonnen als wetenschappelijke monografie over een specifieke overheidsdienst krijgt het boek trekken van onthullingsjournalistiek. Nu hebben deze genres ieder hun eigen recht van bestaan, maar het werkt verwarrend wanneer de lezer beide genres naast elkaar in één boek aantreft en het roept vragen op omtrent de betrouwbaarheid van stellige uitspraken, vooral wanneer die uitspraken niet zijn gebaseerd op documenten, maar op voor de lezer niet te controleren — want in de annotatie niet genoemde — anonieme bronnen. Ik kom er nog op terug.

Mijn hoofdbezwaar tegen het aan de operatie Virgil gewijde hoofdstuk is echter van andere aard en richt zich tegen het met naam, toenaam en exacte functie noemen van de Indonesische bron aan wie Virgil zijn belangrijke gegevens dankte. Nog los van het feit dat de auteurs zelf vermelden dat zij de identiteit van Virgils bron hebben afgeleid ('hebben moeten concluderen') uit vergelijking van gegevens waardoor een marge van onzekerheid blijft bestaan, acht ik het vermelden van de volledige identiteit van deze bron een zaak die beter achterwege had kunnen blijven. Het hoofdstuk over de avonturen van Virgil had heel wel geschreven kunnen worden met anonimisering van diens Indonesische bron. De auteurs hebben een andere afweging gemaakt en terwille van een 'onthulling' deze bron, die in de ogen van de Indonesische overheid een spion en landverrader moet zijn, aan een in mijn ogen niet geheel te overzien en daarom niet aanvaardbaar risico blootgesteld. De bron leeft namelijk nog en woont in Indonesië, een politiek en sociaal instabiel land dat op het gebied van eerbiediging van de rechten van de mens geen vlekkeloze reputatie heeft.

Het toegeven aan de drang tot onthullen brengt ook schade toe aan de geloofwaardigheid van het boek. Dat is bijvoorbeeld het geval met het hoofdstuk dat de relatie schetst van de Nederland-

se inlichtingengemeenschap tot buitenlandse partnerdiensten. Dit hoofdstuk—de auteurs wijzen erop — is voor een belangrijk deel gebaseerd op anonieme Amerikaanse bronnen die ooit in Nederland geplaatst waren voor het onderhouden van de relaties met de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hoe lang het is geleden dat deze Amerikaanse zegslieden voor de uitoefening van hun functie in Nederland waren, wordt de lezer niet geheel duidelijk, maar aannemelijk is dat dat in sommige gevallen enkele tientallen jaren moet zijn. Hoewel het een bekend feit is dat bij de oudere mens het 'lange geheugen' vaak beter is dan het 'korte', is het een eveneens bekend gegeven dat de herinnering de neiging heeft gebeurtenissen uit het verleden 'af te ronden' en witte vlekken van een gewenste opvulling te voorzien. Dit kan de verklaring zijn — annotatie terzake ontbreekt — voor de bewering dat de BVD in 1970 instrumenteel was 'bij het opzetten van de maoïstisch georiënteerde Kommunistische eenheidsbeweging Nederland — marxistisch-leninistisch (KEN-ml), die vanaf 1971 denaam Socialistische Partij zou voeren'. De desbetreffende passage was aanleiding tot een uitgebreid artikel in *NRC-Handelsblad* waarin de these van *Villa Maarheeze* werd overgenomen, en tot een vraag van het SP-Kamerlid Kant aan de voor de BVD verantwoordelijke minister van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties. In zijn antwoord verklaarde minister Peper expliciet dat de desbetreffende stelling in *Villa Maarheeze* onjuist is en dat de BVD niet heeft geholpen bij het opzetten van de KEN (ml).

Zo zijn er meer beweringen in het boek die gebaseerd lijken te zijn — nogmaals, annotatie terzake ontbreekt — op een al te groot vertrouwen in falende geheugens of diplomatieke dooddoeners van Amerikaanse informanten. Een voorbeeld van het laatste is de stelling dat het gedwongen vertrek uit Nederland van een CIA-medewerker vooral veroorzaakt zou zijn door *incompatibilité des humeurs* tussen de desbetreffende Amerikaan en het hoofd van de BVD, terwijl het vaststaat, en de auteurs verwijzen naar de desbetreffende passage in mijn boek over de BVD, dat daaraan concrete vergrijpen tegen de tussen inlichtingen- en veiligheidsdiensten geldende mores ten grondslag lagen. Oorzaak en gevolg staan hier niet in de juiste volgorde.

Behalve de 'onthullingsjournalistieke' elementen in het boek doet ook het hoofdstuk over de personeelsproblemen bij de IDB afbreuk aan het wetenschappelijk karakter van *Villa Maarheeze*. De onderbouwing van dit hoofdstuk moet het voor een groot deel hebben van krantenartikelen en mededelingen van anonieme voormalige IDB-medewerkers. In hoeverre laatstgenoemden ook als bronnen voor de aangehaalde krantenartikelen hebben gediend kan de lezer niet beoordelen. In dit hoofdstuk maken de auteurs zich als het ware tot woordvoerders van het personeel en tot aanklagers en rechters tegelijk ten aanzien van de als tyranniek omschreven leiding van de dienst. Dit gebrek aan distantie is jammer, want het beneemt het zicht op de dieper liggende oorzaken van de teloorgang van de dienst. Des te aangenamer is vervolgens de verrassing dat de auteurs in het concluderend hoofdstuk wel een afgewogen analyse presenteren van de succes- en vooral de faalfactoren die in de geschiedenis van de BID/IDB een rol hebben gespeeld.

In een recensie kan niet op alle slakken zout worden gelegd, maar één karakteristiek van *Villa Maarheeze* wil ik niet onvermeld laten. De mogelijk humoristisch bedoelde manier waarop personen, ook nog levende, soms worden 'neergezet' kan ik niet steeds bewonderen, maar dat is misschien een kwestie van smaak. Waar ik echt bezwaar tegen heb is de kenschets van een met naam en toenaam genoemde IDB-medewerker die uit een 'oerconservatief' milieu afkomstig heet te zijn, ter meerdere adstructie waarvan meegedeeld wordt dat 's mans grootvader van moeders zijde (!) tijdens de Duitse bezetting NSB-burgemeester én adviseur van Mussert is geweest. Het zal best waar zijn, maar in deze context voegt zo'n mededeling niets toe, kan voor de betrokkene onnodig beschadigend zijn en had dus beter achterwege kunnen blijven.

Villa Maarheeze is ondanks genoemde bedenkingen een interessant boek dat licht werpt op

een weinig bekend deel van de Nederlandse overheidsorganisatie. Het is, zoals de auteurs in hun inleiding zelf al aangeven, een eerste aanzet voor verdere studie.

Dick Engelen

P. van Drunen, H. J. Conradi, *Bezielde wetenschap. Een halve eeuw Nederlandse psychologie in vijf portretten* (Assen: Van Gorcum, 1998, 156 blz., f35,-, ISBN 90 232 3358 1).

In de jaren dertig stond de psychologiestudie in Nederland nog maar in de kinderschoenen. Het was een vak zonder toekomstperspectief en het aantal studenten was dan ook gering. Toen in 1938 de eerste beroepsvereniging voor psychologen werd opgericht, het Nederlands Instituut van Practiseerende Psychologen (NIPP), telde deze slechts 24 leden. Nu, zestig jaar later, is het aantal van vijf hoogleraren van voor de oorlog inmiddels uitgedijd tot meer dan honderdvijftig en bedraagt het totaal aantal psychologen meer dan twintigduizend. De psychologie is uitgegroeid tot een van de grootste wetenschappelijke disciplines in ons land, met een invloed die zich uitstrekt van de geestelijke gezondheidszorg tot het bedrijfsleven, van opvoeding en onderwijs tot ouderenzorg, en van onze intiemste ervaringen tot het ontwerp van computers en andere 'intelligente systemen'.

In dit boek komen vijf oud-hoogleraren psychologie aan het woord, die deze ontwikkelingen van dichtbij hebben meegemaakt en een belangrijk stempel drukten op de naoorlogse psychologiebeoefening in ons land. *Bezielde wetenschap* is het resultaat van een interview-project, dat onder auspiciën van het Archief en documentatiecentrum Nederlandse psychologie (ADNP) door beide auteurs werd uitgevoerd. De interviews, gehouden in de periode 1993-1996, waren oorspronkelijk bedoeld als 'historisch voorwerk': het vastleggen van persoonlijke herinneringen van enkele sleutelfiguren uit de geschiedenis van de Nederlandse psychologie. De auteurs vonden het materiaal echter zo rijk en boeiend, dat zij besloten het te bewerken tot een zelfstandige publicatie. Een belangrijke overweging daarbij was dat de naoorlogse geschiedenis van de Nederlandse psychologie een nog nauwelijks ontgonnen terrein is.

De keuze voor de vijf geportretteerden, de 'generalisten' J. Th. Snijders en A. D. de Groot, de klinisch-psychologen H. R. Wijngaarden en J. J. Dijkhuis en de experimenteel-psycholoog J. P. van de Geer, was niet willekeurig. Niet alleen werd gekeken naar hun betekenis voor het vak, maar er werd ook gestreefd naar een zo groot mogelijke diversiteit in achtergrond, belangstelling en werkerrein. Dat daarbij niet alle delen van de psychologie worden belicht, geven de auteurs grif toe; het primaire doel van dit boek was de betrokkenen hun verhaal te laten vertellen. In dat laatste zijn de auteurs prima geslaagd. Niet alleen zijn het stuk voor stuk boeiende persoonlijke portretten geworden, maar ook krijgen we een interessant beeld van de grote verschuivingen binnen de Nederlandse psychologie die gedurende de periode van de jaren dertig tot omstreeks 1970 plaatsvonden.

Alle portretten starten vanuit een biografische invalshoek: het milieu waarin de geportretteerden opgroeiden, hun keuze voor de psychologie en hun studietijd, de vraagstukken die hen boeiden, de dilemma's waarmee ze worstelden, en de wijze waarop zij uiteindelijk hierin hun weg vonden. Veruit de meeste aandacht in de portretten gaat echter uit naar de studietijd. Over het studentenleven zelf krijgen we weinig te horen, behalve dat Snijders in 1938 mede-oprichter was van de eerste Nederlandse vereniging van psychologiestudenten. Overigens was Godfried Bommans, die nooit is afgestudeerd, een van de gangmakers. In de interviews maken we wel kennis met de directe leermeesters van de geportretteerden en andere vooraanstaande figuren van het eerste uur, zoals de hoogleraren Waterink, Révész en Rutten.